

**“AZƏRBAYCANDA KİTABXANALARIN
KOMPYUTERLƏŞDİRİLMƏSİNİN
TARİXİ VƏ MÜASİR PROBLEMLƏRİ”**

N.N.İSMAYILOVA
Bakı Dövlət Universiteti
n.musaeva@rambler.ru

Açar sözlər: Azərbaycanca kitabxanaların kompyuterləşdirilməsinin tarixi, Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası, M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Prezident Kitabxanası

Məqalədə Azərbaycanda sosial-siyasi və iqtisadi faktorların kitabxana işinin kompyuterləşdirilməsinə təsiri qeyd edilərək, Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası, M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası və Prezident Kitabxanasının təmsalında kitabxana işinin kompyuterləşdirilməsinin tarixi və müasir problemləri şərh edilmişdir.

Azərbaycan kitabxanalarının qarşısında, dünyanın qabaqcıl ölkələrində olduğu kimi, müasir elektron kitabxana xidmətini yaratmaq, kitabxana-informasiya və bibliografik ehtiyatların dünya informasiya sisteminə inteqrasiyasına nail olmaq kimi ciddi problemlər durur. Bu problemlərin həlli ilk növbədə Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti, elmi, təhsili, incəsənəti, maddi və mənəvi dəyərləri haqqında informasiya yaymağa, torpaqlarının işğalına və bədnam düşmənlərinin dezinformasiyasına məruz qalmış Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına imkan verəcəkdir.

Azərbaycanda zəngin ədəbiyyat fonduna malik geniş kitabxana şəbəkəsinin olmasına baxmayaraq, kitabxanalarda yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində müəyyən çətinliklər olmuşdur. Düzdür, ötən əsrin ortalarında - yəni 1960-cı illərdə Azərbaycanda kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına başlanılmış, yəni Azərbaycan SSR EA-nın fundamental elmi kitabxanasında və Respublika Elmi Texniki Kitabxanasında informasiyanın seçilib yayılmış sistemi işlənmişdir. 1970-ci illərdən isə Respublika Elmi Texniki kitabxanasında Regional Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemi (RABİS) işlənmişdir. Sənədlərin informasiya bankı və «kitabxana xidməti» altsistemi sənaye istismarında olmuş, «avtomatlaşdırılmış kompleksləşdirmə», «ədəbiyyatın işlənməsi», «bibliografik informasiya» və s. bu kimi altsistemlər təcrübi istismarda olmuşdur. Lakin 1990-cı illərdə respublikadakı vəziyyətlə əlaqədar olaraq bu avtomatlaşmış sistemlərin fəaliyyəti, mövcudluğu dayanmışdı.

Azərbaycan kitabxanalarında yeni texnologiyaların tətbiqinə, daha doğrusu, kitabxanaların kompyuterləşdirilməsi işinə ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən və kitabxana işini beynəlxalq standartlara uyğun qurmaq zərurəti meydana gəldikdən sonra diqqət verilməyə başlanmışdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə siyasi və iqtisadi vəziyyət çox çətin idi. Mədəniyyətin digər sahələri kimi, kitabxanalar da lazımı vəsaitlərlə təmin edilmir, oxucuların sayı azalır, fondlar cari ədəbiyyatla təmin edilmirdi. Bu vəziyyət kitabxanalarda, xüsusilə yeni kitabxana-informasiya texnologiyası sahəsində özünü göstərirdi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 5-6 il ərzində kitabxana fəaliyyətini yeni şərtlərlə qaydaya salan heç bir rəsmi və metodiki sənədlər qəbul edilməmişdi. Respublika Kitab Palatasının fəaliyyəti dayanmışdı. Respublikada buraxılan nəşrlərin dövlət biblioqrafik uçotu M.F.Axundov adına Milli Kitabxanaya həvalə edilmişdi. Həmçinin bu dövrdə nəşriyyatlar məcburi nüsxələri qeyri-müntəzəm və lazımı qaydada təqdim etmədilər. Buna görə də respublikada kitab və jurnal salnamələri buraxılmırdı.

1995-ci ildən başlayaraq ayrı-ayrı əməliyyatları yerinə yetirmək məqsədilə kompyuterlərdən istifadə edilməyə başlandı. İlk vaxtlar kompyuterlər kitabxanalarda kargüzarlıq, qismən də maliyyə xərclərinin hesablanması avtomatlaşdırmaq məqsədilə istifadə olunurdusa, 90-cı illərin axırlarından kitabxanaların İnternet kompyuter informasiya şəbəkəsinə qoşulması oxucuların informasiya tələbatının elektron formada ödənilməsinə, kitabxanalararası əlaqələrin qurulmasına, ədəbiyyat sifarişlərinin avtomatlaşdırılmasına, daha doğrusu, kitabxana işi kollektiv əmək olduğundan onun kompyuterləşdirilməsini kompleks həyata keçirən, özündə kitabxana işinin bütün sahələrini əhatə edən avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaradılmasına və ya alınmasına böyük ehtiyac yaranmışdı.

Bu dövrdə kitabxanalar yaranan bu çətin vəziyyətdən çıxış yolları, ələlxüsus da maliyyə mənbələri axtarmaq məcburiyyətində idilər. Belə bir şəraitdə bir çox iri kitabxanalar müxtəlif beynəlxalq fondlardan, xeyriyyəçi təşkilatlardan qrantlar almağa başladılar ki, bu da kitabxanaların müəyyən dərəcədə iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına səbəb oldu.

1990-cı illərin ikinci yarısından başlayaraq respublika kitabxanalarına ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAID), Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici neft kompaniyaları, bir çox humanitar və qeyri-hökumət təşkilatları maliyyə yardımını göstərməyə başladılar. Bu dövrdə kitabxanaların dövlət tərəfindən də maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi tədricən genişləndi.

1998-ci ilin dekabr ayının 22-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən «Kitabxana işi haqqında» qanun qəbul edildi. Bu qanun kitabxanaların statusunun rəsmi şəkildə bərpa edilməsinə imkan verdi, onların

fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaratdı, kitabxanaların demokratikləşdirilməsini gücləndirdi və respublika kitabxanalarının dünya kitabxanaları ilə müstəqil qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə imkan yaratdı.

Artıq kitabxana quruculuğu sahəsində həyata keçirilən bu kimi tədbirlər 1990-cı illərin sonu - 2000-ci illərin əvvəlindən Azərbaycan kitabxanalarında yeni kitabxana-informasiya texnologiyalarının tətbiqini zəruri etdi və bir çox iri kitabxanalar bu sahədə ilk addımlarını atdı.

Məsələn, *Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanası* respublikamızın kitabxanaları içərisində kompyuterləşmə prosesini həyata keçirməyə çalışan ilk kitabxanalardan biri olmuşdur. Bu mühüm işdə "Kitabxanaların kompyuterləşdirilməsi" elmi-tədqiqat laboratoriyasının çox böyük rolu olmuşdur. Belə ki, 1990-cı illərin sonlarında BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, Əməkdar elm xadimi və Əməkdar mədəniyyət işçisi, BDU-nun Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfov BDU-nun fəaliyyətində kitabxana işinin informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun kompyuterləşdirilməsini zamanın ən aktual məsələlərindən biri hesab edərək, BDU-nun Elmi Kitabxanasının kompyuterləşdirilməsi üçün "Kitabxanaların kompyuterləşdirilməsi" elmi-tədqiqat laboratoriyasının yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi. Bu dövrdə BDU-da tədris prosesinin informasiyalaşdırılması və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində böyük islahatlar həyata keçirən rektor, Əməkdar elm xadimi, akademik Abel Məhərrəmov BDU-nun Elmi Kitabxanasının fəaliyyətini modernləşdirmək məqsədilə professor A.A.Xələfovun təşəbbüsünü bəyənmişdi. Beləliklə, 1 mart 1999-cu ildə BDU-nun Elmi Şurası Kitabxanaşünaslıq kafedrasının nəzdində «Kitabxanaların kompyuterləşdirilməsi» elmi-tədqiqat laboratoriyasının yaranması haqqında qərar qəbul edilmiş və Respublika Təhsil Nazirliyinin 1999-cu il 171 sayılı əmrinə müvafiq olaraq bu laboratoriya professor A.A.Xələfovun rəhbərliyi ilə 2000-ci ildə fəaliyyətə başlamışdı. Akademik A.M.Məhərrəmov laboratoriyanın kitabxananın yanında fəaliyyət göstərməsini və kitabxana işinin kompyuterləşdirilməsini həyata keçirməsini məsləhət bilmişdi. Rektorun uzaqgörənliklə istiqamətləndirilmiş bu məsləhəti laboratoriyanın sonrakı fəaliyyətinə və kitabxana işinə mühüm təsir göstərmişdi. Bu laboratoriyanın yaradılması ölkədə kitabxana işinin kompyuterləşdirilməsi prosesinə güclü təkan vermiş, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana işinə tətbiqi bundan sonra ölkə miqyasında daha geniş yayılmağa başlamışdı.

Laboratoriyada Azərbaycanda ilk dəfə olaraq vahid virtual elektron kitabxana şəbəkəsinin yaradılmasının elmi əsasları hazırlanmışdı və BDU-nun elmi kitabxanasının bazasında onun mərhələ-mərhələ həyata keçirilməsinə başlanmışdı. Tədqiqatların ilkin nəticəsi olaraq laboratoriyanın proqramçı

əməkdaşı tərəfindən «Kitabxana-1.0» Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemi (AKİS) yaradılmışdır. Daha sonra «Kitabxana-1.0» AKİS-nin təkmilləşdirilmiş «Kitabxana-2.0» versiyası yaradılmışdır. Bu AKİS-lər 20 minə yaxın biblioqrafik yazı əsasında Azərbaycan dilində kitabların informasiya bazasına malik olub, 13 axtarış göstəricisi və onların kombinasiyasına görə informasiya axtarışını həyata keçirirdi. Sistem qeyri-məhdud sayda istifadəçisi olan ixtiyari tip lokal kompüter şəbəkələrində işləyə bilirdi. Sistemdə əsas kitabxana prosesləri, o cümlədən sistemləşmə, kataloqlaşma, abonent xidmətinin avtomatlaşdırılmış işçi yerləri nəzərdə tutulmuşdur. Sistem qeyri-məhdud sayda verilənlər bazası yaratmaq və istifadə etmək qabiliyyətinə malik idi. Sistem oxucu sorğusunun tez formalaşması üçün müxtəlif rubrikaların avtomatik yaradılmasını təmin edirdi. Sistem sadə, rahat, qrafiki istifadəçi interfeysinə malik olub, səhsiz informasiyasının daxil olmasını təmin edən xidmət vasitələrinə malik idi. Həmçinin "açıq" texnologiya əsasında yaradılmış - sistem konkret kitabxana üçün asan adaptasiya oluna bilər.

Bu AKİS-lər Azərbaycanda virtual vahid kitabxana informasiya sisteminin yaradılması sahəsində atılan ilk addım olduğundan və 90-cı illərdə qüvvədə olan QOST 7.1-84 standartı əsasında hazırlanan biblioqrafik məlumat bazasına əsaslandığından, kitabxanaların müasir problemlərini, o cümlədən beynəlxalq biblioqrafik məlumat mübadiləsini təmin etmirdi. Buna görə də 2003-cü ildən etibarən BDU-nun elektron kataloqunun yaradılmasında keçmiş MDB-nin bir sıra qabaqcıl kitabxanalarında uzun müddət tətbiq olunan «MARC-Sql-1,5», daha sonra isə «İRBİS-64» programını tətbiq etməyə başladılar.

2000-ci ildə laboratoriyanın əməkdaşları tərəfindən beynəlxalq biblioqrafik məlumat mübadiləsini həyata keçirməyə kömək edən UNIMARC formatının təhlili, öyrənilməsi, ondan istifadə qaydaları və Azərbaycanın elmi kitabxanalarında tətbiqi istiqamətində ciddi iş aparılmışdır. Laboratoriyanın işçiləri tərəfindən UNIMARC formatı Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və onun tətbiqinə kömək etmək məqsədilə təsvir nümunələri hazırlanmışdır.

Laboratoriya yarandığı vaxtdan Elmi Kitabxananın elektron kataloqunun yaradılması üzərində işlər aparmış və bütün bunlar müsbət nəticələnmişdir. Hal-hazırda elektron kataloqun məlumat bazasının yaradılmasında laboratoriyanın əməkdaşları ilə bərabər, kitabxananın işçiləri də məşğul olurlar. Artıq Elmi Kitabxananın «Nadir kitablar fondu»ndan 7100 adda kitab, «Dissertasiyalar və avtoreferat» fondundan 3170 adda dissertasiya rus dilində, 580 adda Azərbaycan dilində, «Xarici ədəbiyyat və dövrü mətbuat» şöbəsində isə bütün elm sahələri üzrə müxtəlif xarici dillərdə (ingilis, alman, fransız və Qərbi Avropa dillərində) 1525 jurnal (son illərin nəşrləri), texniki elm sahələrinə aid rus dilində 13 768 jurnal, Azərbaycan dilində 976 jurnal elektron kataloqa

daxil edilmiş və oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Həmçinin laboratoriyanın işçiləri rus dilində kitabxananın sistemli kataloqunda kimya elminə aid olan kitabları elektron kataloqa daxil etmişdir. Hazırda biologiyaya aid kitablar elektron kataloqa daxil edilməkdədir. Kitabxananın fondunda Azərbaycan dilində olan bütün kitablar, həmçinin nadir xarici ədəbiyyat və dövrü mətbuat fondu bütünlüklə elektron kataloqa daxil edilmişdir. Azərbaycan dilli dövrü mətbuat fondu və rus dilində təbiət və texniki ədəbiyyat fondunun biblioqrafik məlumat, informasiya-sorgu bazası yaradılaraq elektron kataloqa əlavə edilmişdir.

BDU Elmi Kitabxanasının elektron kataloqunun iki versiyası mövcuddur: Azərbaycan və rus versiyaları. Elektron kataloqun Azərbaycan versiyasında olan informasiya axtarışını beş baza üzrə həyata keçirmək mümkündür: 1) Yeni Kitablar (burada 2000-ci ildən bu günə qədər kitabxanaya daxil olan Azərbaycan dilində nəşrlər yerləşdirilmişdir); 2) Kitablar (1921-2002); 3) Jurnallar; 4) Dissertasiyalar; 5) Məqalələr.

Elektron kataloqun rus versiyasında məlumat bazalarının sayı digərinə nisbətən daha çoxdur. Burada 8 baza mövcuddur: 1) Kimyaya dair kitablar (11037 adda); 2) Yeni kitablar (sayı tez-tez dəyişir); 3) Nadir kitablar (15 920 adda); 4) Dissertasiyalar (3 290 adda); 5) Humanitar elmlərə dair jurnallar (12 361 nüsxə); 6) Texniki elmlərə dair kitablar (15 930 adda); 7) Xarici jurnallar (1 942 nüsxə); 8) Məqalələr (22 131 adda).

Elektron kataloqda UOT-a, müəllifə, sərlövhəyə, nəşriyyata, nəşr yerinə, nəşr ilinə, predmet təsnifatına, topluya, açar sözlərə və s. ünsürlərə görə kompleks axtarış aparmaq mümkündür. Elektron kataloq vasitəsilə oxucular aşağıdakı elektron nəşrlərdən də istifadə edə bilərlər: dərsliklər (Azərbaycan və rus dillərində), siyasi ədəbiyyat, ensiklopediyalar, lüğətlər, bədii ədəbiyyat, milli folklor, poeziya, nəsr əsərləri və s.

Laboratoriyada həmçinin bəzi dərslik və dərs vəsaitlərinin elektron variantı hazırlanaraq onların elektron informasiya fondu yaradılmış və kitabxananın serverində yerləşdirilərək İnternet şəbəkəsində istifadəyə verilmişdir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana işinə tətbiqi nəticəsində kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması istiqamətində gərəkli addımlar atan kitabxanalardan biri də *M.F.Axundov adına Milli Kitabxana*dır. Milli Kitabxana Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən, milli nəşrləri, xarici ölkələrdə Azərbaycan dilində nəşr olunmuş çap məhsullarını və Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərini, dünya əhəmiyyətli nəşrləri, o cümlədən xarici dillərdə çap olunmuş məlumat daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən milli mənəviyyat xəzinəmiz və elm məbədimizdir.

Milli Kitabxanada avtomatlaşdırma işinə 1990-cı illərin sonlarında Açıq Cəmiyyət İnstitutu Yardım Fondu (və ya Soros Fondu) və Avrasiya Fondu kimi beynəlxalq təşkilatların kitabxanaçılar üçün elan etdiyi xüsusi layihələrdə iştirak edərək dəfələrlə qrantlar udması yolu ilə başlanılmışdır. Alınan qrantlar hesabına elektron resursların yaradılması üçün zəmin yaranmış və modernləşdirilmiş kitabxana quruculuğunun əsası qoyulmuşdu. Hələ 1998-ci ildə Milli Kitabxana ABŞ-ın USAID təşkilatının vəsaiti hesabına Avrasiya Fondundan qrant udaraq, qlobal informasiya şəbəkəsinə qoşulmuşdu. Respublikamızda kitabxanada ilk İnternet zalı, 2000-ci ildə isə yenə də həmin ictimai təşkilatların qrant vəsaiti hesabına Tədris Mərkəzi məhz M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada yaradılmışdı. Bu mərkəzdə ilk dəfə olaraq respublikamızın kitabxana işçiləri üçün kompyuter təlimi və İnternetdə axtarış aparmaq vərdislərinin aşılması üzrə treninqlər təşkil olunmuşdur.

2002-ci ildə Avrasiya Fondu tərəfindən elan olunmuş qrant əsasında Milli Kitabxana "Maşınla oxunan elektron kataloq" adlı layihə təqdim edərək qalib gəlmişdi. Həmin ildən M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemlərinin tətbiqi istiqamətində ilk addımlar atılmışdı. ABŞ-ın Azərbaycandakı səfirliyi, Soros və Avrasiya fondlarının maliyyə dəstəyi ilə ABŞ-ın Virjiniya ştatı Texniki Universitetinin 1981-ci ildə məxsusi olaraq kitabxanalar üçün işləyib hazırladığı və dünyanın 100-dən çox kitabxanasında tətbiq edilən VİRTUA-VTLS (Virginia Technical Library System) proqramı seçilərək alınmışdı. Bu layihənin kompyuter avadanlıqları və texnoloji təminatı Soros Fondu tərəfindən, proqram təminatı isə Avrasiya Fondu tərəfindən həyata keçirilmişdi. Bütün hazırlıq işləri başa çatdırılaraq 2003-cü ilin yanvarından elektron kataloqun tərtibinə start verilmiş və elektron kataloq beynəlxalq maşınla oxunan MARC-21 formatında işlənmişdi.

2004-cü ilin martından Milli Kitabxanada digər kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işlərinə start verilmişdir. Bu gün Milli Kitabxana VİRTUA proqramının 9 moduldan ibarət tam komplektinə malikdir və hazırda kitab fondunun komplektləşdirilməsi, kitabların işlənməsi və sistemləşdirilməsi, diyarşünaslıq və milli bibliografiyaların tərtibi, kataloq kartoçkalarının çapı, dövri mətbuatın analitik bazasının yaradılması, qramplastinkaların və səs yazılarının elektron bazasının yaradılması işləri avtomatlaşdırılmış formada həyata keçirilir.

2006-cı ilin mayında kitabxananın veb-saytının və elektron kataloqunun təqdimat mərasimi keçirilmişdi. Respublikamızda ilk kitabxana saytı və elektron kataloqun təqdimatı beynəlxalq ekspertlərin, respublika kitabxana icmahiyyətinin və mətbuat nümayəndələrinin iştirakı ilə baş tutmuşdu. 2006-cı ilin mayından Milli Kitabxananın saytı vasitəsilə bir sıra beynəlxalq məlumat bazalarında - dünyanın ən iri kitabxanaları olan ABŞ-ın Konqres

Kitabxanasının və Rusiyanın Milli Dövlət Kitabxanasının, 2010-cu ildən isə Türkiyə Milli Kitabxanasının elektron məlumat bazalarında birbaşa axtarış aparmaq imkanı əldə edilmişdir.

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu dövrünün tələblərinə müvafiq olaraq 2006-cı ildən etibarən Milli Kitabxananın strukturu yenidən işlənmiş və yeni tələblərə uyğun müvafiq struktur şöbələri və bölmələri - “Elektron informasiya xidməti”, “Kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması və informasiya texnologiyaları”, “Elektron resurslarının yaradılması”, “Kitabxana siyasəti və metodik rəhbərlik”, “Analitik elektron məlumat bazasının yaradılması”, “Elektron dissertasiya fondunun təşkili və ondan istifadə” və s. yaradılmışdır. İlk növbədə kitabxananın elektron resurslarının yaradılmasına olan böyük ehtiyac nəzərə alınaraq yeni strukturda Milli Kitabxananın qiymətli fondlarının elektron daşıyıcılara köçürülməsi kimi mühüm bir prosesə başlanğıc verilmişdir. Elektron məlumat bazasına ədəbiyyat 3 istiqamətdə daxil edilir: kitabxanaya daxil edilən yeni ədəbiyyat; arxiv şöbəsinə toplanmış və əks-xronoloji ardıcılıqla seçilən ədəbiyyat; kitab verilişi məntəqəsində oxucular tərəfindən qaytarılan və daha çox tələb olunan ədəbiyyat.

Məlumatlar bazası yaradıldıqda ən yeni bibliografik nəşrlərdən istifadə olunur ki, bu da təsvirin tam dolğun şəkildə aparılmasına imkan verir. Bibliografik yazılar AACR 2-yə əsaslanan “Bibliografik təsvirin tərtibi qaydası”na uyğun tərtib olunur. Ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi və kitabxana qaydası ilə işlənməsi, kataloq kartoçkalarının çap olunması prosesləri də kompyuter avadanlıqları vasitəsi ilə həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Bu gün Milli Kitabxanada hər gün kitabxanaya daxil olan dövrü mətbuatın - 100 adda ən çox oxunan qəzetin və 50 adda jurnalın analitik elektron məlumat bazası yaradılmışdır. Yeni dövrü mətbuat orqanlarında dərc olunan materialların tammətnli məlumat bazası yaradılaraq oxucular üçün mövzu və predmet üzrə axtarış imkanı yaradılır. Milli Kitabxana 2006-cı il tarixindən etibarən bütün idarə və sistemlərin kitabxanalarına virtual rejimdə metodik xidmət göstərir, yəni ölkənin istənilən nöqtəsindən hər bir kitabxana işçisi müxtəlif sorğularını sayt vasitəsilə Milli Kitabxanaya ünvanlayır və gün ərzində bu sorğular Milli Kitabxananın əməkdaşları tərəfindən cavablandırılır.

Milli Kitabxananın oxucularına virtual kitab sifarişi vermək imkanı yaradılmışdır. Yəni internetə çıxışı olan hər bir oxucu yaşayış və yaxud iş yerindən kitabxananın saytındakı “Virtual xidmət” bölməsinə daxil olaraq istənilən kitabı sifariş edə bilər və dərhal ona həmin kitabın kitabxanada olub-olmaması barədə məlumat verilir. Əgər oxucunun istədiyi kitab kitabxanada yoxdursa, əlavə vaxt itkisinə ehtiyac qalmır. Azərbaycan Milli Kitabxanasının əsası 2002-ci ildə qoyulmuş Elektron Kitabxanası 2006-cı ilin fevral ayından aktiv fəaliyyətə başlamışdır. Elektron kitabxana müəllif hüquqlarını qoruyub

saxlamaqla, milli ədəbiyyat nümunələrini elektron daşıyıcılarına köçürməklə yaradılır. Eyni zamanda elektron kitabxanaya müəllifin öz arzusu ilə onun təqdim etdiyi əsərin elektron versiyası da daxil edilir. İlk olaraq elektron kitabxanaya “Qutenberq” layihəsi çərçivəsində işlənmiş klassik yazıçıların əsərləri daxil edilmişdir. Hal-hazırda klassiklərimizin əsərləri ilə yanaşı, müasir yazıçılarımızın, alimlərimizin kitabları da kitabxananın saytında yerləşdirilərək Azərbaycan və dünya oxucularının diqqətinə çatdırılmaqdadır.

AMEA-nun Mərkəzi Elmi Kitabxanasında (MEK) proseslərin kompyuterləşdirilməsinə 2002-ci ildə «Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması» şöbəsinin fəaliyyətə başlaması ilə start verilmişdir. Kitabxana işinin bütün fəaliyyət sahələrinin bütövlükdə avtomatlaşdırılması və kompyuterləşdirilməsini qarşısına məqsəd qoyan bu şöbə qısa zaman kəsiyində ölkəmizdə və xarici ölkələrdə kitabxana işinin kompyuterləşdirilməsində baş verən prosesləri öyrənməklə, dünya təcrübəsindən istifadə əsasında öz işini yerli şəraitlə uyğun qurmağa müvəffəq olmuşdur. İlk əvvəl şöbə kitabxana-informasiya işi sahəsində avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin yaradılmasını həyata keçirmiş, şöbənin bir qrup kitabxanaçı-proqramçı əməkdaşı Rusiyanın “Biblioteka - 5.0” avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya sistemi əsasında yeni “Kitabxana - 1.0” sistemi yaratmışdı. Proqram vasitəsilə faktiki olaraq kitabxanada gedən bütün prosesləri avtomatlaşdırmaq mümkün idi. Proqram özündə “Kataloqlaşdırıcı”, “Komplektləşdirici”, “Kitab verilişi”, “Oxucu” avtomatlaşdırılmış işçi yerlərini birləşdirirdi. Proqramın “Veb Kitabxana 1.0” versiyası da hazırlanmışdır ki, bu da kitabxananın saytında elektron kataloqu təqdim etməyə imkan yaradırdı. Proqram UNIMARC standartı əsasında qurulmuş, yeni dəyişikliklərə imkan verən interfeyslə birlikdə hazırlanmışdır. İlk yoxama zamanı proqram normal işləsə də, sonralar onun kitabxanalararası abonement üçün vacib olan inteqrasiyalılığının çatışmaması problemi üzə çıxdı. Bu isə o demək idi ki, proqramla yalnız kitabxanaya gələn oxuculara xidmət etmək olardı. Bütün bu proseslər 2003-2004-cü illəri əhatə edirdi. Sistemində olan çatışmazlıqları nəzərə alaraq 2005-ci ildən MEK-in rəhbərliyi iş proseslərinin avtomatlaşdırılmasını Rusiya istehsalı olan “İRBİS-64” avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi vasitəsilə reallaşdırır.

Kitabxananın elektron kataloqunun yaradılması ənənəvi kartoçka kataloqunun maşınla oxunan formaya keçirilməsi əsasında həyata keçirilir. “Azərbaycan dilində elmi ədəbiyyatın elektron kataloqlarının yaradılması” işi üzrə Azərbaycan dilində cari ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri və elektron kataloqa daxil edilməsi mərhələsi başlanmışdır ki, bunun nəticəsində də elektron kataloqa 5400 adda yeni kitabın biblioqrafik yazısı daxil edilmişdir. MEK-in elektron kataloquna hələlik yalnız cari və qismən retrospektiv ədəbiyyat daxil edilir. Kitablار bir qayda olaraq yazıldıkları dildə elektron kataloqda öz əksini

tapır. Daha dəqiqi, MEK-in elektron kataloqundakı təsvirlər 7 - Azərbaycan, rus, ingilis, fransız, fars, ərəb və türk dillərindədir. Proqram təminatı UTF-8 kodlaşmasını dəstəklədiyi üçün burada fars və ərəb şrifləri ilə bərabər, heroqliflər, Çin və yapon dillərində də təsvirlər mümkündür. Elektron kataloqa daxil edilən təsvirdə müəllif, sərlövə, müəllif işarəsi, nəşr ili, səhifə, illüstrasiya, həcm, cild və s. məlumatlar əks olunur. Daxil olan hər bir ədəbiyyat “Kataloqlaşdırıcı” AİY-nin bloklarındakı bazalar uyğun bölünür.

“Azərbaycanda neft” elektron göstəricisinin məlumat bazası yaradılmışdır və orada Azərbaycanda neft sənayesinin tarixini, müasir vəziyyətini və perspektivlərini əhatə edən müxtəlif dillərdə 1500 adda sənədin elektron kataloqu yaradılmışdır. Bunlardan 120-nin isə tam mətni hazırlanaraq elektron kitabxanaya daxil edilmişdir. Həmçinin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimləri. Humanitar və ictimai elmlər” adlı elektron bibliografik göstərici Azərbaycan, rus və ingilis dillərində hazırlanmışdır.

2003-cü ildən fəaliyyətə başlayan *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Kitabxanası* da İRBİS-64 AKİS-nin köməyi ilə elektron kataloqun yaradılmasına başlanılmış və oxuculara məsafədən xidmət texnologiyası tətbiq edilmişdir. Bu sistem vasitəsilə analitik təhlil, elmi-tədqiqat, ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğul olan oxucu qruplarına kömək etmək məqsədilə 12 adda daim yeniləşən tammətnli elektron nəşr, 7 adda cari elektron bibliografik nəşr hazırlanmışdır. Kitabxanada yaradılmış elektron toplular arasında nisbətən aktual əhəmiyyət kəsb edən “Odlar yurdu Azərbaycan” adlı tammətnli ölkəşünaslıq elektron nəşrlər toplusunda ölkəmizin tarixinə, mədəniyyətinə, iqtisadiyyatına və xarici siyasətinə dair zəngin materiallar toplanmışdır.

İnformasiya tutumu baxımından zəngin mənbələrdən biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2003-cü ilin oktyabr ayından başlayaraq etdiyi bütün nitqlərin, çıxışların və müsahibələrinin tammətnli elektron nəşridir. Elektron bibliografik göstəricilərdən isə “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin gündəlik fəaliyyətinin xronikası” (rüblük), “Azərbaycan Respublikası Qanunları” (rüblük), “Yeni kitablar” (rüblük) adlı elektron nəşrləri göstərmək olar.

Hal-hazırda Prezident Kitabxanasında İRBİS-64 AKİS-nin 5 AİY-i («Komplektləşdirici», «Kataloqlaşdırıcı», «Oxucu», «Kitab verilişi», «İnzibatçı») tətbiq edilir. Kitabxanaya daxil olan hər bir çap məhsulu elektron kataloqa daxil edilir. Kitabxanada sistemin veb modulu da tətbiq edilir ki, bu da kitabxananın elektron kataloquna uzaq məsafədən daxil olmaq üçün proqram xidmətidir. Kitabxananın elektron kataloqunda axtarış aparmaq üçün axtarışın 3 növü vardır: standart, tam və genişləndirilmiş.

Standart axtarış növündə açar söz, müəllif və ya sərəlvhə üzrə axtarış aparmaq olar. Tam axtarış növündə açar söz, müəllif, sərəlvhə, nəşr növü, nəşr ili, nəşriyyat üzrə axtarış aparmaq olar. Genişləndirilmiş axtarış növündə açar söz, müəllif, sərəlvhə, nəşr növü, nəşr ili, nəşriyyat, ISBN və s. üzrə axtarış aparmaq olar. Elektron kataloqun «Avtorizasiya» sahəsində kitabxanada qeydiyyatdan keçmiş oxucu öz soyadını, adını və parolunu daxil etməklə formulyarlarını yoxlaya və istədiyi sənədi sifariş edə bilər.

Yuxarıda deyilənlərdən görünür ki, Azərbaycanın respublika səviyyəli bəzi kitabxanalarında avtomatlaşdırma sahəsində xeyli nəticələr əldə edilmişdir. Respublikanın adları çəkilməyən bir çox iri kitabxanalarında və mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərində də internet xidməti bölmələri yaradılaraq bu işə başlanılsa da, bəzi məsələlərin həlli problem olaraq qalır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda kitabxanaların kompyuterləşdirilməsinin müasir problemlərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

1. Ənənəvi texnoloji proseslərin - kataloqlaşdırma, komplektləşdirmə, abonent və s. kompyuterləşdirilməsi üçün kadr və texniki təminat istiqamətində;
2. milli məşinlə oxunan formatların yaradılması istiqamətində;
3. elektron kataloqun yaradılması istiqamətində;
4. elektron sənəd mübadiləsi xidmətinin təşkil edilməsi istiqamətində;
5. elektron kitabxanaların yaradılması istiqamətində;
6. korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrinin yaradılması istiqamətində olan problemlər;
7. Vahid kitabxana informasiya sistemində informasiya təhlükəsizliyinin təmini (icazəsiz istifadəyə, virusa qarşı mübarizə və s) istiqamətində;
8. Bir sıra linqvistik, tezaurus, rubrikalaşma, əlifba kodlaşması və s. istiqamətdə olan problemlər və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A., Qurbanov A.İ.: Kitabxanaların kompyuterləşdirilməsinin əsasları: Dərslük, Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007. - 200 s.

2. Xələfov A.A., Hüseynova A.S.: Elektron kataloqun əhəmiyyəti və təşkili prinsipləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri (humanitar elmlər seriyası). – 2004. - №4. - s. 288-290

3. Xələfov A.A., Mehdiyeva N.D.: BDU-nun Elmi Kitabxanasının elektron kataloqu // Bakı Universitetinin Xəbərləri (humanitar elmlər seriyası). - 2007. - №3. - s. 198-201

4. Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. Respublika kitabxanalarında əsas proseslərin avtomatlaşdırılması // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. - 2007. - №2. - s. 15-27

5.Rüstəmov Ə., Mustafayeva N. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri və şəbəkələri. - B., 2007. s.124-135

6.Rüstəmov Ə., Baxşəliyev Z. Elektron kitabxanaların formalaşdırılmasının bəzi məsələləri //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2002.- №2.-s.39-49

7.Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının web-saytı: www.csl.az.jom.

8.M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının web-saytı: www.anl.az

9.BDU-nun Elmi Kitabxanasının web-saytı: www.bsu.edu.az

10. Prezident Kitabxanasının web-saytı: www.preslib.az

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Н.Н.ИСМАИЛОВА

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: история компьютеризации библиотечного дела в Азербайджане, Национальная библиотека имени М.Ф.Ахундова, Центральная научная библиотека НАНА, Президентская Библиотека, Научная библиотека Бакинского Государственного Университета.

В статье комментируется влияние социально-политических и экономических факторов на компьютеризацию библиотечного дела, рассказывается об истории и современных проблемах компьютеризации библиотечного дела в лице Национальной библиотеки имени М.Ф.Ахундова, Центральной научной библиотеки НАНА, Библиотеки президента и Научной библиотеки Бакинского государственного университета.

HISTORY AND MODERN PROBLEMS OF COMPUTERIZATION OF LIBRARIES IN AZERBAIJAN

ISMAILOVA N.N.

SUMMARY

Keywords: the history of the computerization of libraries in Azerbaijan, M.F.Akhundov National Library, ANAS Central Scientific Library, President's Library, Baku State University's Scientific Library.

The influence of socio-political and economic factors on the computerization of libraries in Azerbaijan was underlined, the history and modern problems of the computerization of librarian work was researched in the example of M.F. Akhundov National Library, ANAS Central scientific Library, President's Library and Baku State University's Scientific Library in the article.